

A társadalomtudományi információ és a rendszerváltás Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra*

A társadalomtudományok és a társadalomtudományi információ megszabadultak az ideológiai-politikai ellenőrzés nyomása alól, megkezdődhet a szellemi, technológiai, szervezeti megújulás. Ezt azonban súlyosan gátolja a szabadsággal együtt ránk szakadt nyomasztó pénztelenség. A tudomány és a tudományos tájékoztatás fejlesztése pedig a legjobb befektetés lenne az átalakulási folyamat előmozdítására.

A társadalomtudományok és a politikai rendszer

Az 1989-ben összeomlott kelet-európai totalitárius rendszerek katasztrofális hatást gyakoroltak a társadalomtudományokra a régióban. Noha a marxizmus-leninizmus nevében minden országban erős politikai ellenőrzés alatt álltak a társadalomtudományok, az ellenőrzés módszere és mértéke más és más volt az egyes országokban. Lengyelországban és Magyarországon az elmúlt harminc évben nagyobb szabadságot élveztek, mint más országokban. A társadalomtudományok fölötti ellenőrzés időben is változott. Még a Szovjetunióban is, ahol a legszigorúbb volt a kontroll, voltak az enyhülésnek rövid periódusai (közvetlenül a háború után, 1956-ban az SZKP 20. kongresszusa után), de ezeket a politikai szervek hírhedt beavatkozásai követték a társadalomtudományokba, a tudományirányító testületekbe és intézményekbe kinevezett megbízottak révén. Ezek egyes periódusokban különösen szembetűnőek voltak. Az egyik periódus alig néhány évvel követte a háború befejezését, és egy általános kampány volt a szellemi szabadság ellen *Zsdanov* vezetése alatt. A másik az ötvenes évek második felében folytatott kampány volt a tervgazdaság reformjára törekvő közgazdászok (*Kohlmeij, Kornai* stb.) és a filozófusok (*Lukács, Bloch, Kolkowski* stb.) ellen. Sok téma kutatását szigorúan gátolták vagy teljesen megtiltották, a kutatókat feljelentették, és némelyiküket el is bocsátották állásából. A harmadik a *Brezsnyev*-korszak általános ellenreformációs kampánya volt a csehszlovákiai és magyarországi 1968-as változások reakciójaként. Ezeknek messzemenő következményeik voltak

* Social science information and systemic change in Eastern Europe with special regard to Hungary címmel elhangzott a 6. ECSSID (European Co-operation in Social Science Information and Documentation = Európai Együttműködés a Társadalomtudományi Információban és Dokumentációban) konferencián, 1991 márciusában.

minden kelet-európai országban. A *Brezsnyev*-korszak ideológiai offenzívája szovjet vezetéssel megteremtette a politikai ellenőrzés internacionalizálását egy olyan szakaszban, amikor a "szocialista" gyakorlatot és ideológiát már széles körben megtagadták. Az 1972-es ideológiai offenzíva, amely a *Brezsnyev*-doktrínában gyökeredzett, sok magyar filozófus és szociológus tevékenységét szakította félbe: az úgynevezett "budapesti iskola" megszűnt, és tagjai kényszerűen vonultak nyugati emigrációba. Általában azonban Magyarországon a helyzet még mindig jobb volt, mint a tábor más országaiban.

Ugyanis a magyar társadalomtudósok 1963 után részt vehettek a nemzetközi tudományos életben. Megengedték nekik, hogy levelezzenek külföldi tudósokkal, hogy részt vegyenek nyugati konferenciákon, s a kormányzat által szervezeten lehetőség is nyílt számukra hosszabb-rövidebb tanulmányutakra. A nyugati könyveket és folyóiratokat 1968-ban felszabadították az importkorlátozások alól, de már 1956 után is meglehetősen kiterjedt volt a nyugati könyvés és folyóirat-behozatal.

A társadalomtudományok viszonylag liberális kezelése Magyarországon azt jelentette, hogy a magyar társadalomtudósok legalább tájékozódhattak a nemzetközi fejleményekről. Eltérő módszerekkel elemezheték a tényleges folyamatokat, empirikus vizsgálatokat folytathattak, fejlett módszereket alkalmazhattak. Természetesen nem volt könnyű dolguk. Még 1987-ben is feloszlatták a Pénzügykutató Intézetet, mert kidolgozta a politikai változás és a piacgazdaságra való áttérés programját. Sok könyvet és cikket nem adtak ki politikai megfontolásból, vagy pedig csak hosszú várakoztatás után. Magyarországon a politikai ellenőrzés különbözőképpen érintette az egyes társadalomtudományokat. A közgazdászok bizonyos előjogokat élveztek, a szociológusok, politológusok, filozófusok hátrányos helyzetben voltak.

Kelet-Európában a társadalomtudományok felszabadulásának folyamata a politikai változások második szakaszával kezdődött Gorbacsov alatt, a glasznoszttyal. Kelet-Európa néhány országának politikai vezetése ezt nem fogadta kitörő örömmel. Az NDK-ban és Csehszlovákiában szinte egyáltalán nem volt hatása a szellemi tevékenységek fölött gyakorolt politikai ellenőrzésre. Még Magyarországon is némi fenntartással fogadták. A társadalomtudományokat a politikai ellenőrzés alól csak a Magyarországon és Lengyelországban 1988-ban megindult politikai változások és a többi kommunista rezsim hirtelen összeomlása 1989-ben szabadította fel.

Információs hierarchia

A szellemi folyamatok fölötti ellenőrzés egyik lényegi jellemzője az információs hierarchia volt. Minél magasabb volt valakinek a társadalmi státusa, annál könnyebben férhetett hozzá az információhoz. Az ellenségesnek tekintett külföldi könyvek és cikkek elolvasásának lehetősége csak korlátozott számú személy előjoga volt. A kommunista párt kiadóállalata egy sor érdekes könyvet fordított le magyarra, s ezeket ingyen osztotta szét a megbízható funkcionáriusok között. Ugyanez állt a Magyar Távírási Iroda által kiadott, külföldi cikkek fordításait tartalmazó folyóiratokra. A munkahelyemen, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdasági Információs Szolgálatában készült dolgozatokat titkosították, vagy használatukat korlátozták. Ez történt sok doktori vagy akadémiai disszertációval, vagy a kutatóintézetekben készült, akut politikai, társadalmi és gazdasági problémával foglalkozó tanulmányokkal is.

Kelet-Európában a statisztikai információ is szenvedett a titkosítástól és a szándékos torzítástól, nem szólva a hamisításról. A statisztikai információnak legalább három szintje létezett, s ezek nemcsak a statisztikai adatok eltérő sokaságát tartalmazták, hanem a pontosan ugyanarra a tárgyra vonatkozó adatok is nagymértékben különböztek egymástól. A valós adatokhoz csak a felső vezetők férhettek hozzá. Magyarország az egyetlen kivétel volt a publikált adatok megbízhatóságát illetően, de itt is érvényben volt a statisztikai adatokhoz való hozzájutás korlátozása.

A kutatás és az oktatás szétválasztása

A kelet-európai rendszer egyik leginkább szembeűnő vonása a kutatás és a felsőoktatás szétválasztása volt. Az egyetemeknek és a felsőfokú tanintézeteknek az volt a dolguk, hogy a társadalomtudományokat a hivatalos tételeknek megfelelően oktassák. A kutatás nem volt követelmény, helyette általános tudományos tevékenység folyt, mint például "a szocializmus alaptörvényeinek" vagy "a tervszerű és arányos fejlődés törvényének" tanulmányozása. A hallgatók nem férhettek hozzá olyan információhoz, amely kétségeket ébreszthetett volna bennük a rendszer iránt. Ezek a 40-es évek végén bevezetett alapelvek katasztrofális hatással voltak a magyar

egyetemi oktatás színvonalára; a hatás tartósabb volt annál, mint amennyire néhány felvilágosult kommunista vezető szerette volna.

A kutatás maga is szétszakadozott. Az akadémiai kutatóknak nagyon korlátozott hozzáférésük volt a tényleges adatokhoz, elvont és formális elemzésekre voltak korlátozva, ami a gondolkodás eróziójához vezetett. A kutatóknak "ki kellett harcolniuk" az adatokhoz való hozzáférést, s azok, akik győztek a harcban, a legtermékenyebbek voltak a tényleges teljesítményt tekintve. Ez a "harc" azt jelentette, hogy barátokat kellett keresni a hivatalokban, vagy valamilyen kooperációra kellett velük jutni, s különleges módszereket kellett kifejleszteni a hozzáférhető adatok hasznosítható adatokká való átalakítására. (Ennek egyik oka az volt, hogy az akadémiai intézetek némely kutatóját nem tekintették politikailag megbízhatónak.)

Azok a kutatók, akik minisztériumokban dolgoztak, elvileg jobb helyzetben voltak, mivel könnyebben férhettek hozzá az adatokhoz, de a szervezetüktől kapott feladatok természete és terjedelme majdnem kizárta a mélyreható elemzés lehetőségét. Többnyire áttekintések és javaslatok írásával foglalkoztak, valójában nem tudományos tevékenységgel.

Magyarországon és majdnem minden korábbi szocialista országban privilegizált kutatóintézetek is léteztek, amelyek közvetlenül a politikai vezetés számára dolgoztak. Ezekben megvolt a lehetőség az adatokhoz való hozzáférésre, a vélemények szabad kifejtésére és az ellentmondó eredmények bemutatására. Az ilyen helyeken készült tanulmányokat titkosították vagy használatukat korlátozták, de az viszonylagos szabadság, amelyet szerzőik élveztek, lehetővé tette szellemi fejlődésüket. Sok ellenzéki vezető került ki ezekből a körökből nemcsak Magyarországon, hanem Csehszlovákiában is.

Következmények a kutatásra nézve

A szabadság hiánya egy sor akadályban és hátrányban mutatkozott meg. Egyebek között

- ▶ tilos volt bizonyos témák kutatása, vagy ha nem tiltották is a kutatást, az eredményeket gyakran nem publikálták vagy nem vitatták meg alaposan;
- ▶ néhány módszer vagy megközelítési mód nem nyert polgárjogot, sőt teljességgel gátolták, keményen bírálták, visszautasították és üldözték alkalmazásukat;
- ▶ egy metanyelvezet jött létre, hogy elrejtse azokat a gondolatokat, amelyek nem feleltek meg a politikai elvárásoknak;
- ▶ a hatalom kiszolgálására egy általános tudomány fejlődött ki;
- ▶ a társadalomtudományi elmélet, módszertan és kutatási technológia ismeretanyagában mintegy húszéves elmaradás keletkezett;
- ▶ óriási szellemi erőfeszítést fordítottak a megreformálhatatlan megreformálására;

► végül erkölcsi stresszt okozott az elkerülhetetlen választás a hatalmon lévő rendszer kiszolgálása és elutasítása között. Ennek során az értelmiségi viselkedés sok változata mutatkozott meg, de mindegyik tartalmazott egyfajta önkorlátozást, s mindegyikbe beépült az öncenzúra megalázó és romboló hatású eleme.

Új körülmények között

A szellemi szabadság, amely egyes országokban lépésről lépésre bontakozott ki, másokban hirtelenül, csak egyike az utóbbi években bekövetkezett változásoknak.

Kelet-Európa gazdasági összeomlása hátrányosan hatott a kutatások finanszírozására. Magyarországon ez a folyamat már az utóbbi években végbement, s az alap kutatás szenvedte meg a leginkább. Sok kutató felületes "szakértéssel" foglalkozott, és abbahagyta a tudományos kutatást; mások emigráltak a szegényes kutatási és anyagi feltételek miatt. (Munkahelyem kutatói személyzetének pillanatnyilag egy-negyede dolgozik külföldön. Természetesen a legtehetségesebb szakemberek.)

A változások megkérdőjelezték a társadalomtudományi kutatás jelenlegi szervezetét is. A tudományos akadémiákat, amelyek kifejlesztették saját kutatóintézetek hálózatát, nemcsak az anyagi hátránya érinti keservesen, de kemény kritika is éri amiatt, hogy a felsőoktatás és a kutatás szétválasztásának a gyümölcsei. Azokat az intézeteket is fenyegeti a létszámcsökkentés, amelyek túlélnek az intézményi változásokat.

A túl nagy intézeteket úgy kell átszervezni, hogy életképes és önálló csoportok jöjjenek létre, amelyek egy-egy azonos hozzáállást képviselnek.

A legtöbb nehézség azonban abból a követelményből fakad, hogy újra kell fogalmazni a kutatás céljait, és csökkenteni kell a szakadékokat Kelet-Európa és a világ között a társadalomtudományi kutatás elméletét és technikáját illetően. Ez egy hosszan tartó folyamat, amelyhez nagyon is szükséges a külföldi tudósok segítsége.

Hadd említsem példaként a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetét. Ez az intézet, amely meglehetősen privilegizált helyzetben volt az elmúlt években, most külföldi segítséggel azon igyekszik, hogy egy új, posztgraduális oktatási központot hozzon létre. Egy másik projektje – ugyancsak külföldi támogatással – egy kelet-európai közgazdasági információs központ felállítása részben a tényleges makrogazdasági folyamatok, részben a rendszerváltás jelenségeinek megfigyelésére a régióban.

A társadalomtudományi információ a kommunista uralom alatt

A fentiekben leírt körülmények meghatározták a társadalomtudományi információ helyzetét és fejlődé-

sét is. A társadalomtudományi információ különböző tevékenységi területein és szervezetében is torzulások mutatkoztak.

A primer dokumentumok gyűjtése

A társadalomtudományok politikai kontrollja által okozott torzulások közvetlenül befolyásolták a könyvtárak állománygyarapítási politikáját. Elkerülhetetlen volt az áltudományos irodalom nagy tömegének a beszerzése. Előnyt élveztek – olcsóságuk miatt is – a hazai és a szocialista országokból származó kiadványok. A központi importáló vállalatok azonban még a szocialista országokból érkező anyagot is ellenőrizték. A szerkesztésében megjelenő *Acta Oeconomica* több mint egy évtizedig törölve volt a Szovjetunióba importálható folyóiratok listájáról. A könyv- és folyóiratimport centralizálása nyilván lehetőséget nyújtott az állománygyarapítás könyvtárakon kívüli ellenőrzésére, de létezett belső ellenőrzés is. A konvertibilis valuta szűkösségére való hivatkozással vezették be a gyarapítást ellenőrző rendszabályokat; valójában ezek a nyugati irodalom hátrányos megkülönböztetését jelentették – kivéve a marxista kiadványokat. Ehhez még hozzájárult a nyugati elméleti és módszertani fejlődést illető tájékozatlanság. Egy gyakorlati példa: amikor *H. Simon* megkapta a közgazdasági Nobel-díjat, kiderült, hogy Magyarországon nemcsak a neve volt ismeretlen, hanem a könyvei is többnyire hiányoztak a magyar gyűjteményekből. A tényleges korlátozások szabta határok között a legtöbb könyvtáros természetesen igyekezett beszerezni a fontos műveket és folyóiratokat kereskedelmi csatornákon keresztül és csere révén. Ebben a tekintetben nagy különbségek mutatkoztak az egyes országok között, s az országokon belül az egyes könyvtárak között. Néhány központi könyvtár előnyt élvezett a kutatóintézeti könyvtárakkal szemben. Az utóbbiak némely országban meg voltak fosztva a kiegyensúlyozott gyarapítási politika lehetőségétől. Más országokban, például Magyarországon, a kutatóintézeti könyvtárak hasznosíthatták használóik széles körű ismereteit, és megfelelő állománygyarapítási politikát folytathattak.

A könyvtárak és a politikai ellenőrző szervek néhány kevéssé tájékozott munkatársa egy ijesztő gondolatot vetett fel, az úgynevezett "egyetlen példány elvét". A reprográfiai technika fejlődésével felmerült az az ötlet, hogy egy könyv vagy folyóirat egyetlen példánya elegendő egy ország, sőt az egész régió számára. Nyilvánvaló, hogy ez az ötlet soha nem valósult meg. Mégis, a folyóirat-rendelések központi felülvizsgálata Magyarországon a 80-as években egy olyan elfogadhatatlan, adminisztratív beavatkozást jelentett a könyvtárak állománygyarapítási politikájába, amely az egyetlen példány elve felé mutatott. Sok esetben az "egyetlen példány sem" gyakorlatát eredményezte.

A primer dokumentumokhoz való hozzáférés

Az információs hierarchia gyakorlatának megvalósulása a könyvtárakban azzal járt, hogy a dokumentumok legalább három kategóriába sorolódtak. Olyan zárt különgyűjtemények jöttek létre, amelyekhez csak kevés kiváltságos férhetett hozzá, s használatukat a biztonsági szolgálatok ellenőrizték. A második kategóriába tartozó dokumentumokhoz csak azok a kutatók juthattak hozzá, akik valamely egyetemmel vagy kutatóintézetrel munkaszerződésben álltak. Ami maradt, az jutott a diákoknak és a nagyközönségnek. Sok cím hiányzott az olvasók által használt katalógusokból, s csak a könyvtárak szolgálati katalógusai tartalmazták a második kategóriába tartozó címeket. Az első kategóriába eső címek csak a zárt gyűjtemények külön katalógusaiban szerepeltek. Természetesen az egyes országok gyakorlata eltért egymástól: Magyarországon liberálisabb volt, mint Csehszlovákiában vagy a Szovjetunióban. Még könyvtárként is változott a helyzet, és végső soron a könyvtárosok magatartásától függött a hozzáférés. Szerencsére sok könyvtárban voltak olyan kollégák, akik vállalták annak kockázatát, hogy illegálisan is kiszolgálják használóikat a zárt gyűjtemények anyagából.

Az irodalomhoz való hozzáférés korlátozása alapvetően a gyűjtemények centralizációjából eredt. Ez monopolhelyzetbe hozott néhány könyvtárat, amelyek aztán az információáramlás ellenőrzésének igazi alapját képezték. Például a Szovjetunióban még a kutató- és felsőoktatási intézetek sok munkatársa is gyakorlatilag meg volt fosztva a primer dokumentumokhoz és információhoz való hozzáféréstől. Az irodalomhoz való hozzájutásnak ez az antidemokratikus rendszere oly mértékben akadályozta a kutatást, hogy a tudományos teljesítményben nem a tehetség volt a döntő, hanem a hierarchiában elfoglalt hely.

Ami Magyarországot illeti, a zárt gyűjteményeket kivéve nemigen korlátozták a primer dokumentumokba való betekintést. Ez a körülmény – a könyvtári gyűjtemények viszonylag jó helyzetével együtt – egyike azoknak a tényezőknek, amelyek következtében a magyar társadalomtudósok általános színvonalát meghaladta a régió legtöbb országáé.

Szekunder szolgáltatások

A másodlagos szolgáltatások torzulását az jellemezte, hogy előnyben részesültek azok a formák, amelyek az eredeti dokumentumok elolvasását kívánták helyettesíteni. Ezt a célt szolgálták a periodikumokban és tematikus gyűjteményekben megjelenő, részletező kivonatok, valamint az irodalmi szemlék. A referálólapok tartalma alig tükrözött más trendeket, mint amelyek kívánatosnak vagy megtűrtnek minősültek. Politikai botránnyal járt, ha a szerkesztők ki akartak törni ebből a Prokrusztész-ágyból.

A fenti tevékenység részben azt a célt szolgálta, hogy a másodlagos információval is megerősítse a szovjet politikai befolyást a kisebb kelet-európai or-

szágokban, bár kétséges eredménnyel. Szerencsére az alacsony színvonalú kiadványoknak – amelyek alig feleltek meg a kisebb kelet-európai országok igényeinek – nem volt semmi hatásuk a régió társadalomtudományaira. E rendszer hatékonyságát tovább csökkentette a valóságban a gyenge orosz nyelvtudás. Magyarországon ezeket a szekunder kiadványokat gyakorlatilag nem használták sem a könyvtárosok, sem a kutatók.

Eltekintve a politikai szándéktól, pusztán technikai megfontolások alapján is komolyan megkérdőjelezhető egy ilyen referáló rendszer a társadalomtudományok terén. Szemben a természet- és műszaki tudományokkal, ahol messzemenően lehetséges a primer források egyértelmű tolmácsolása, a társadalomtudományokban ez sokkal kevésbé valósítható meg. Minél inkább meg akarja ragadni a kivonatoló a dokumentum tartalmát, annál nagyobb a félreinformálás kockázata. E rendszer ellen szól az is, hogy a referálásra koncentráció megfosztotta az információs központokat attól a lehetőségtől, hogy megfelelő szellemi munkát fektessenek be azokba az adatbázisokba, amelyek minden információs tevékenység alapjait képezik.

Az információfeldolgozás eszközei

A letűnt politikai rendszer egyik fő jellegzetessége volt az a tudatos törekvés, amely a régió világtól való elszigetelésére irányult. Habár az utóbbi évtizedekben ez a tendencia vesztett erejéből, mégsem tűnt el teljesen. Az információs tevékenységek fejlesztésével párhuzamosan megvolt a szándék arra is, hogy a régió számára létrehozzák az információfeldolgozás speciális eszközeit. Például a teauruszokat úgy fejlesztették ki, hogy megfeleljenek azoknak a különleges igényeknek, amelyek a társadalomtudományok szovjetunióbeli fejlődési sajátosságaiból fakadtak. A cél ugyan az volt, hogy ezek az eszközök nemzetközi szerepet töltsenek be az egész régióban, az erőfeszítések mégsem jártak sikerrel, mivel az egyes országok vonakodtak feladni régi hagyományait és eltekinteni a maguk sajátosságaitól és érdekeitől. El kell ismerni, hogy néhány információs szakember megpróbálta áthidalni az újonnan kifejlesztett és a világszerte alkalmazott eszközök közötti különbségeket konkordanciátáblázatok kidolgozásával, ezek az erőfeszítések azonban korlátozott gyakorlati haszonnal jártak. Az óhajtott célt – Kelet-Európa információfeldolgozását elszigetelni a világtól – soha nem sikerült teljes mértékben elérni.

A technológia színvonala

Részletes bizonyítás nélkül is megkockáztatható az az állítás, hogy a társadalomtudományi információs technológiai színvonala Kelet-Európában – néhány kivételtől eltekintve – messze elmaradt a Nyugattól, különösen az utóbbi húsz évben. Ennek számos oka van. Az egyik az, hogy a társadalomtudományokat és más, az oktatáshoz kapcsolódó területeket a

kormányzat a maradványelv alapján finanszírozta. Ez azt jelentette, hogy e területeknek csak azok a források jutottak, amelyek megmaradtak az elsőbbséget élvező ágazatok igényeinek kielégítése után. A mások a megfelelő technológia hiánya általában a polgári szektorban és az import szűkös lehetősége, amit tovább rontottak a COCOM-korlátozások. Kelet-Európa óriási erőfeszítései ellenére sem tudta sikeresen lemásolni a nyugati technológiát. Az információs technológiában lassú fejlődés mutatkozott az elmúlt évtizedben, de a távközlés tragikus alulfejlettsége korlátozta hatékonyságát.

Magyarországon különösen az utóbbi két-három évben meglehetősen fejlődés mutatkozott az információs technológiában, még a társadalomtudományok terén is. A nagy könyvtárak és a kutatóintézetek bevezették a mikroszámítógépes technikát. Néhány esetben ellentmondás mutatkozott a számítógép segítségével folytatott kutatás és a könyvtári technológia alacsonyabb színvonala között. Egymástól függetlenül hoztak létre adatbázisokat, bár törekedtek ezek összekapcsolására is. Az új gazdasági szervezeti formák megkönnyítették a hálózatok szervezését.

Központosítás és elszigetelődés

A központosítás trendje ezen országok politikai rendszeréből következett. Ez egyes országokban az országos információs központok szerepének eltűlésében nyilvánult meg (Szovjetunió, Románia), másutt inkább a hálózatok szerepét hangsúlyozták (NDK, Bulgária). Ismét máshol a társadalomtudományi információs központok gyakorlatilag csak korlátozott feladatokat láttak el (Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország). Nem hiányzott a szándék egy regionális központ felállítására, de valójában a kelet-európai országok nem voltak oda érte, és megpróbálták korlátozni a kooperáció kiterjedését. A teljes centralizáció még a Szovjetunióban sem sikerült igazán. Ennek egyik oka a társadalomtudományi, illetve a természettudományi és műszaki információ különállása volt. Ez a különállás egy sor más országban is hatott, mivel arra törekedtek, hogy egységesítsék a szervezeti megoldásokat a különböző országokban. Különösen a közgazdasági információ szenvedte meg az ágazatok szerinti elkülönülést. Magyarországon például a közgazdasági információs szervezetek öt különböző kormány-szervhez tartoztak, ami nyilván gátolta a kooperációt; a kutatás és az oktatás szétválása hasonló problémákat okozott. A kooperáció ellen ható másik tényező az autarkiaira való törekvés volt, amely nemcsak regionális vagy országos szinten, hanem az intézmények szintjén is megnyilvánult, s ezt csak súlyosbította az ezekre az országokra olyannyira jellemző hiány és bizonytalan ellátás. Az ebből a hozzáállásból fakadó mentalitás kiterjedt az egész információs területre.

A jelenlegi helyzet

Mivel Kelet-Európában a politikai változás főként a gazdasági összeomlás következménye volt, a politikai szabadság ma a szegénységgel jár együtt. Ez a társadalomtudományi információ fejlődését is gátolja. A könyvtárak és információs központok, valamint a kutatóintézetek szegényes anyagi ellátottsága drasztikusan korlátozza a gyűjtemények fejlesztését. A technológiai fejlődés is lassabb a kívánatosnál. Az adatbázisok építése lelassult.

Ezzel párhuzamosan azonban kedvező trendek is mutatkoznak. A pénzügyi korlátozások nem engedik meg, hogy folytatódjanak azok a szolgáltatások, amelyek nem bizonyultak elég hasznosnak. Kibontakozóban van egy információs piac, és a közületi mellett a magánszektor is megjelent, különösen a közgazdasági és üzleti (business) információban. Az egyik legfontosabb pozitív trendet Kelet és Nyugat növekvő kooperációja jelenti. Számos példa van a külföldi segítségre és hitelekre, amelyek a gyűjteményfejlesztést és a technológiai színvonal emelését szolgálják. Az infrastruktúra általában, s különösen a távközlés ma sokkal inkább a kormányzat figyelmének központjában áll, mint korábban.

A soron következő feladatok

A társadalomtudományi információ rehabilitációra szorul Kelet-Európában. Egyebek között ez a következőket foglalja magában:

- ▶ megújítani az eltorzult gyűjteményeket, összhangban a társadalomtudományi kutatás és oktatás új követelményeivel;
- ▶ új adatbázisokat építeni, és részben újjáépíteni a régieket, összhangban a nemzetközi szabványokkal a nemzetközi kompatibilitás biztosítása végett;
- ▶ felhagyni a jelenlegi eljárásokkal, amelyeket azért fejlesztettek ki, hogy egy elkülönült, regionális információs rendszert hozzanak létre zárt klubként, s abbahagyni a résztvevők tényleges érdekeit semmibe vevő kooperációt;
- ▶ szerves és kétoldalú kapcsolatokat létesíteni nyugati társadalomtudományi adatbázisokkal, és megteremteni a szükséges technológiai előfeltételeket;
- ▶ az információs tevékenység hatékonyságát növelni a technológia fejlesztésével, és központi koordináció helyett a világosan megfogalmazott önrédekre alapozott kooperációval.

Alig elképzelhető, hogy a kelet-európai országok véghezviheték ezeket a változtatásokat kizárólag saját erőforrásaikra támaszkodva. Számos nemzetközi szervezet foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan lehet segíteni Kelet-Európa átalakulását a leghatékonyabban és a legkisebb kockázattal. A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják: az infrastruktúra fejlesztése a legjobb módszer ahhoz, hogy szolid alapokat teremtsenek a gazdasági fejlődés és stabilitás számára. Az infrastrukturális fejlesztés fontos része a tudomány és az oktatás. A társadalomtudományok

fontos szerepet játszhatnak az átalakulás folyamatában azzal, hogy megfigyelik és elemzik a fejleményeket, s kivitelezhető megoldásokat dolgoznak ki a további fejlődés számára. Ezeknek az országoknak nemcsak a technológia átadására van szükségük, hanem a társadalmi folyamatok kezelésében hasznosítható gondolatokra és készségekre is.

A társadalomtudományi információ megkülönböztetett feladata, hogy támogassa a társadalomtudományi kutatást és oktatást, valamint a társadalmi gyakorlatot, hogy elősegítse Kelet-Európa átala-

kulását demokratikus társadalommá és piacgazdasággá.

A fentiekben leírt negatív tendenciák és törekvések többnyire nem valósultak meg a maguk teljességében. A társadalomtudomány és a társadalomtudományi információ harcok színtere volt. Elismerés jár azoknak, akik megkísérelték – részben sikerrel – meggátolni, hogy megvalósuljon egy orwelli világ Kelet-Európában. Ugyanezek az emberek és az új nemzedék jelentik ebben a régióban a legfontosabb garanciát a társadalomtudományi információ sikeres jövőjére.

Munkaerő-megoszlás az információ korában

J. H. Billington, a Library of Congress munkatársa szerint az emberiség az információ korába lépett. Becslések szerint a munkaerő 50%-a valamilyen információhoz kapcsolódó területen dolgozik. 1970 és 1980 között az új munkahelyek 90%-át információszolgáltató tevékenységre hozták létre. A Library of Congress jelentősége most ugyanolyan, mint az aranytartáléké volt egy időben, vagy az olajkincsé, amikor a motorizáció megkezdődött.

/Information Hotline, 21. köt. 1. sz. 1989. p. 1–2./

(T. Gy.-né)

Veszélyben az USA legrégebb könyvtárosképzője

Bezárás fenyegeti az USA legrégebb könyvtárosképzőjét, a Columbia University könyvtárosképző fakultását (School of Library Service), amelyet Melvil Dewey alapított 1887-ben. Egy egyetemi bizottság ugyanis olyan szakiskolának minősítette, amelynek a kutatást és az alaptudományokat hangsúlyozó egyetemhez való tartozása megkérdőjelezhető, és amely lényegében elszigetelődött az egyetem oktatási programjaitól, kutatótevékenységétől és szellemi életétől. A Columbia az ország nagy magán-egyetemei közül az egyetlen, amelynek ilyen fakultása van.

/Information Hotline, 22. köt. 5. sz. 1990. p. 1./

(V. Gy.)

Napi 7000 tudományos publikáció

Naponta 7000 tudományos cikket írnak ma a világon. A tudományos és műszaki publikációk száma továbbra is gyorsan nő, jelenleg 5 és fél évente kétszereződik meg.

/Information Hotline, 22. köt. 6. sz. 1990. p. 2./

(V. Gy.)

111 új könyvtáráépület egy év alatt

A Time magazin híradása szerint csúcstét döntöttek az Egyesült Államokban a könyvtáráépítésben. 1988-ról 1989-re egy év alatt 111 új könyvtáráépületet húztak fel.

/Information Hotline, 22. köt. 6. sz. 1990. p. 3./

(V. Gy.)

Dokumentummentő mikrofilmezés

Az Egyesült Államok kilenc államában 13 levéltár végez nagyarányú dokumentummentő mikrofilmezést. A történelmi kutatás számára fontos okmányok közül mikrofilmre veszik mindazokat, amelyek törékennyé váltak, amelyek állapota súlyosan leromlott. A hároméves programra közel háromnegyed millió dolláros alapítványi támogatást kapnak.

/Information Hotline, 22. köt. 6. sz. 1990. p. 3./

(V. Gy.)

14 000 könyvtár

13 994 nyilvános és felsőoktatási könyvtár működik az Egyesült Államokban. Ezek 9%-ában van számítógépes katalógus, főleg a nagyobbakban.

/Information Hotline, 22. köt. 6. sz. 1990. p. 4./

(V. Gy.)

Közel 40 millió tételes restancia

A Library of Congress feldolgozási restanciája elérte a 38,7 millió tételt. A könyvtár vezetője erre hivatkozva kérte a könyvtár költségvetésének 20,5%-os emelését 1991-re.

/Information Hotline, 22. köt. 6. sz. 1990. p. 4./

(V. Gy.)